

МІЖНАРОДНА ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ ЛЮДИНИ В ПРАКТИЦІ НЮРНБЕРЗЬКОГО ТРИБУНАЛУ

Упродовж понад 65 років, що пройшли після початку роботи в Нюрнберзі Міжнародного військового трибуналу (МВТ), в юридичній науці тривають дискусії щодо низки проблем, порушених в перебігу першого в історії міжнародного процесу над головними військовими злочинцями. Однією з таких є міжнародна правосуб'єктність людини. Деякі дослідники дійшли висновку, що МВТ визнав людину суб'єктом міжнародного права [Див: 3, с. 50; 22, р. 165-16; 23, р. 481; 24, р. 125; 27, р. 154-162], позиція інших залишилася незмінною: людина за жодних обставин не може вважатися суб'єктом міжнародного права [Див: 18, с. 724-732; 20, с. 119-129]. Прихильники третьої точки зору намагалися знайти компроміс, визнаючи фізичну особу учасником конкретних міжнародно-правових відносин, але відмовляючи їй у статусі суб'єкта міжнародного права [21, с. 79].

Метою даної статті є обґрунтування міжнародної правосуб'єктності людини за до-

помогою персонологічної інтерпретації практики Нюрнберзького трибуналу.

У ході Нюрнберзького процесу захист окрім іншого використав класичну концепцію держави як єдиного можливого суб'єкта міжнародного права [Див: 5, с.19; 7, с. 19; 25, с. 684-685; 26, с. 310]. Адвокати (Г. Ярайсс, О. Штамер, А.Зейдль та ін.) прямо зазначали, що відповідальність повинна нести Німеччина, а не окремі фізичні особи, посиляючись на концепцію «державного акту» і стверджуючи: там, де розглядувана дія була дією, здійсненою державою, особи, які практично здійснили її, не несуть особистої відповідальності, а залишаються під захистом доктрини про суверенність держави [13, с. 19-292].

Таким чином, для обґрунтування притягнення головних військових злочинців до міжнародної кримінальної відповідальності МВТ довелося розв'язати, як мінімум, дві фундаментальні методологічні проблеми.

Перша – чітко й однозначно висловитися на користь міжнародної правосуб'єктності фізичних осіб. Головний обвинувач від Великобританії Х. Шоукросс у заключній промові зазначив: «Говорять, наприклад, що тільки держави, а не окремі особи є суб'єктами міжнародного права. Проте такого положення в міжнародному праві не існує. Досить лише згадати судове переслідування за піратські дії, порушення блокади або за шпигунство, щоб наштовхнутися на численні приклади притягнення окремих осіб до відповідальності згідно з нормами міжнародного права. Завжди визнавалося, що вчинення військових злочинів робить окремих осіб суб'єктами міжнародного права» [13, с. 365]. Як бачимо, офіційна позиція представника Великобританії щодо визнання міжнародної правосуб'єктності людини висловлена досить зрозуміло.

Головний обвинувач від СРСР Р.А. Руденко вказав, що «окремі фізичні особи, здійснюючи ... акти порушень, персонально вчинили кримінальні злочини, за які вони відповідно до Статуту Трибуналу підлягають кримінальній відповідальності перед Міжнародним військовим трибуналом» [13, с. 476].

З нашого погляду, офіційна позиція представника СРСР не суперечить раніше викла-

деній точці зору представника Великобританії. Притягнення фізичної особи до міжнародної кримінальної відповідальності безпосередньо на підставі норм міжнародного права у спеціально створеному для цього міжнародному кримінальному судовому органі є яскравим підтвердженням міжнародно-правової деліктоздатності особи як суб'єкта міжнародного права.

На думку представника Франції Ш. Дюбоста, «суверенність держави, якою прикривалися ці люди, була лише маскою. Зніміть цю маску – за нею ховається відповідальність людини» [13, с. 461]. У науці цивільного права аналогічний метод, що застосовується до юридичних осіб, дістав назву «проникнення за корпоративну завісу» [19, с. 1-15]. З персоніологічної точки зору тут має місце проникнення за таку персонативну правову форму, як суверенна правова особа («проникнення за суверенну завісу»). Подібна персоніологічна методологія потрібна в тих випадках, коли фізичні особи чинять правопорушення, прикриваючись персонативною правовою формою суверенної або юридичної особи.

Ураховуючи, що позиції головних обвинувачів від Великобританії, СРСР, США і Франції були заздалегідь погоджені і що кожен з них акцентував увагу

на тому чи іншому питанні, можемо констатувати, що їх точки зору щодо визнання міжнародної правосуб'єктності людини повністю співпали. Логічно, що ця позиція обвинувачення була підтримана Трибуналом: «Уже давно було визнано, що міжнародне право накладає борг та обов'язки на окремих осіб так само, як і на держави» [13, с. 609]. У вирокі прямо вказувалося, що «за порушення міжнародного права можуть бути покарані й окремі особи» [13, с. 609].

Друга методологічна проблема полягала в посиланні захисту на особисту неосудність чиновників, діючих від імені суверенної держави. Головний обвинувач від Великобританії Х. Шоукросс відмітив: «Дивно бачити, що підсудні, які, діючи як члени германського уряду, захопили більшість європейських держав і грубо зневажали їх суверенні права, ... самі воляють до містичної сили святості суверенітету держави. ... Абсолютно безпідставною є точка зору, що положення міжнародного права виключають кримінальну відповідальність держав і що, оскільки, будучи суверенними, держави, не повинні зазнавати примусів, а всі їх дії є законними. Справа в тому, що абсолютний суверенітет, у попередньому значенні цього слова, на щастя, перестав існувати. Це

поняття абсолютно не відповідає зобов'язанням, що накладаються будь-яким міжнародним договором» [13, с. 363, 364].

Головний обвинувач від СРСР Р.А. Руденко висловився за кримінальну відповідальність саме фізичних осіб, тоді як держава несе іншу, тобто не кримінально-правову, відповідальність. Так, у заключній промові він відмітив: «Порушення суб'єктом міжнародного права – державою норм міжнародного права спричиняє ті чи інші наслідки міжнародного характеру, в усякому разі, не кримінальну відповідальність держави» [13, с. 475, 476]. Як бачимо, деякі розбіжності в позиціях головних обвинувачів у питаннях юридичної аргументації все ж мали місце. Але ці розбіжності чітко озвучувалися офіційними представниками держав і не стосувалися фундаментальних питань міжнародної правосуб'єктності людини.

Проблема полягала в обґрунтуванні одночасної міжнародно-правової відповідальності головних військових злочинців як фізичних осіб і Німеччини як суверенної правової особи. На думку Р.А. Руденка, «в даному випадку не лише гітлерівська держава порушила норми міжнародного права, наслідком чого є заходи, прийняті щодо держави, а й окремі фізичні особи,

здійснюючи ці акти порушень, персонально вчинили кримінальні злочини, за які вони згідно зі Статутом Трибуналу підлягають кримінальній відповідальності перед Міжнародним військовим трибуналом» [13, с. 476].

Трибунал підтримав позицію обвинувачення й відкинув доктрину «державного акта», що нібито захищає фізичних осіб від кримінального покарання. Вирок свідчить: «Злочини проти міжнародного права вчиняються людьми, а не абстрактними категоріями, і тільки шляхом покарання окремих осіб, які вчиняють такі злочини, можуть бути дотримані настанови міжнародного права» [13, с. 609]. Посилаючись на ст. 228 Версальського договору як ілюстрацію самої можливості несення фізичними особами міжнародної кримінальної відповідальності, а також звертаючись до ст.7 Статуту МВТ, Трибунал констатував: «Той, хто порушує закони ведіння війни, не може залишитися безкарним на підставі того, що він діє відповідно до розпоряджень держави, якщо держава, даючи свою санкцію на подібні дії, виходить за межі своєї компетенції, що надається їй згідно з міжнародним правом» [13, с. 609].

Таким чином, МВТ сформулював принцип персональної відповідальності фізичної особи за вчинення міжнародних

злочинів. Цей принцип було підтверджено резолюціями Генеральної Асамблеї ООН [15, с. 139, 140], практикою міжнародних трибуналів ad hoc (Статут Міжнародного трибуналу з військових злочинів на території колишньої Югославії – ст.7, п.1; Статут Трибуналу по злочину геноциду в Руанді – ст.6 та ін.), і ліг в основу Статуту Міжнародного кримінального суду (ст. 25). Крім того, він знайшов своє відбиття в документах Комісії міжнародного права ООН. У ст. 4 проекту Кодексу злочинів проти миру і безпеки людства 1996 р. вказується, що «відповідальність окремих осіб за злочини проти миру і безпеки людства, передбачена в цьому Кодексі, жодним чином не впливає на відповідальність держав по міжнародному праву» [14, с. 42].

Здавалося б, після чітких і однозначних положень вироку МВТ, а також практики інших міжнародних судових органів питання про міжнародну правосуб'єктність фізичної особи мало бути знято з порядку денного юридичної науки як вирішене на користь людини. Проте радянська юридична наука продовжувала заперечувати міжнародну правосуб'єктність людини, оголошуючи цю концепцію «буржуазною», а значить, теоретично неспроможною й політично шкідливою [10, с. 162].

Це цілком узгоджувалося з позицією А.Я. Вишинського, офіційно озвученою на 1 Всесоюзній нараді з питань науки радянського права й держави 16 липня 1938 р. [Див.: 4, с. 4-36] і сприйнятою переважною більшістю радянських юристів-міжнародників [Див.: 1, с. 62; 9, с. 103; 11, с. 7]. З метою обґрунтування доктрини поглинання державою міжнародно-правової особистості людини було запропоновано вважати, що міжнародна кримінальна відповідальність не є міжнародно-правовою [20, с. 149].

Так, на думку А.Н. Трайнина, суб'єктом міжнародного права виступає «держава й тільки держава», а людина є суб'єктом посягань на міжнародно-правові відносини, а не суб'єктом самих міжнародно-правових відносин [18, с. 727]. Чому в цій концепції єдиний суб'єкт права і посягань раптом розривається на дві самостійні особистості, автор не пояснює. При цьому одна частина особистості («суб'єкт міжнародно-правових відносин») нівелюється, а друга («суб'єкт посягань») несе міжнародно-правову кримінальну відповідальність, не будучи при цьому суб'єктом самого міжнародного права.

Незважаючи на всю схоластичність цього підходу, він цілком влаштовував радянську цензуру й тому проіснував спокійно аж до розпаду СРСР. Лише на завер-

шальному етапі існування Союзу з'явилися альтернативні точки зору [Див.: 6, с. 58; 8, с. 118; 12, с. 15]. На жаль, рецидиви антропологічного нігілізму в пострадянській науці міжнародного права досі даються взнаки. Неабиякою мірою це зумовлено вітчизняними традиціями етатичного позитивізму й нормоцентризму в питаннях правосуб'єктності взагалі [2, с. 7-24].

Одним з нових наукових напрямків, що прагнуть здолати ці методологічні крайнощі, є права персоналія – наука про правову особистість [17, с. 202-208], однією з аксіом якої є твердження, що без правосуб'єктності фізичної особи існування будь-якого правопорядку неможливе за визначенням [16, с. 277]. Правосуб'єктність людини служить підґрунтям для правосуб'єктності усіх інших суб'єктів права взагалі. Тим більше абсурдними є спроби обґрунтування залучення «несуб'єкта» права до юридичної відповідальності. Не можна нести національно-правову кримінальну відповідальність, якщо перед нами «несуб'єкт» національного права. Аналогічною є ситуація і з міжнародно-правовою кримінальною відповідальністю.

Ще раз підкреслимо, що уроки Нюрнберга є важливими не лише для подолання нацистського минулого Німеччини й на-

слідків комуністичного експерименту в СРСР з їх запереченням міжнародної правосуб'єктності людини, а й сьогодні служать найважливішим доказом того, що ніякі ідеологічні, політичні або інші соціокультурні протиріччя між державами не повинні стосуватися міжнародної правосуб'єктності людини

як фундамента міжнародного правопорядку. У той же час зберігає свою актуальність і вимагає подальшої персонологічної розробки проблема співвідношення міжнародної правосуб'єктності фізичних, юридичних і суверенних правових осіб. Але це вже завдання наступних публікацій автора.

Список літератури: 1. Антонов К.К. К вопросу о международном праве // Сов. гос-во. – 1938. – № 4. – С. 62-73. 2. Архипов С.И. Субъект права. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2004. – 469 с. 3. Буткевич В. Генеза доктрини міжнародної правосуб'єктності індивіда // Право України. – 2010. – № 2. – С. 44-54. 4. Вышинский А. Основные задачи науки советского социалистического права // Сов. гос-во. – 1938. – № 4. – С. 4-36. 5. Горюев А.М. Курс междугосударственного (международного) права. – Вып.1. – Иркутск: Изд-во студ. организации, 1920. – 45 с. 6. Евинтов В.И. Международное сообщество и правопорядок. – К.: Наук. думка, 1990. – 128 с. 7. Захаров Н.А. Курс общего международного права. – Петроград: Тип. Д.П. Вейсбрута, 1917. – 464 с. 8. Захарова Н.В. Индивид – субъект международного права // Сов. гос-во и право. – 1989. – № 11. – С. 112-118. 9. Кожеевников Ф.К. К вопросу о понятии международного права // Сов. гос-во и право. – 1940. – № 2. – С. 101-103. 10. Курс международного права: – В 6-ти т. – Т.1 / Отв. ред. В.М. Чхиквадзе. – М.: Наука, 1967. – 284 с. 11. Моджорян Л.А. Субъекты международного права. – М.: Госюриздат, 1958. – 156 с. 12. Мюллерсон Р.А. Права человека: идеи, нормы, реальность. – М.: Юрид. лит., 1991. – 160 с. 13. Нюрнбергский процесс: Сб. материалов: В 8-ми т. – Т.8 / Отв. ред. Н.С. Лебедева. – М.: Юрид. лит., 1999. – 792 с. 14. Проект Кодекса преступлений против мира и безопасности человечества // ГА ООН: Офиц. отчеты: 51 сессия: Доп. № 10 (A/51/10): Доклад Комиссии междуна. права о работе ее 48 сессии (6 мая – 26 июля 1996 г.). – ООН: Нью-Йорк, 1996. – С. 24 – 124. 15. Подтверждение принципов международного права, признанных Статутом Нюрнбергского трибунала: Резолюция ГА ООН № 95 (I) от 11.12.1946 г. // Резолюции, принятые ГА ООН на 2-й части 1-й сессии 23.10. – 15.12.1946 г. – Нью-Йорк: ООН, 1947. – С. 139, 140. 16. Тарасов О.В. Международно-правовая антропология в концептуальной борьбе за признание человека субъектом международного права // Проблемы политико-правового развития в XXI веке: Матер. междунар. науч.-практ. конф., г. Москва, 19-20 нояб. 2010 г. / Редкол.: В.А. Назаров, А.К. Скочиков, И.В. Яковчук. – М.: ООО «НИПКЦ Восход-А», 2010. – С. 274-277. 17. Тарасов О.В. Міжнародно-правова персонологія в контексті загальної правової персонології // Пробл. законності. – 2009. – Вип. 101. – С. 202-208. 18. Трайнин А.Н. Избранные труды / Сост., вступ. ст. Н.Ф. Кузнецовой. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2004. – 898 с. 19. Федчук В.Д. De facto зависимость de jure независимость юридических лиц: проникновение за корпоративный занавес в праве ведущих зарубежных стран. – М.: Волтерс Клувер, 2008. – 400 с. 20. Черниченко С.В. Личность и международное право. – М.: Междунар. отношения, 1974. – 166 с. 21. Шуршалов В.М. Международные правоотношения. – М.: Междунар. отношения, 1971. – 240 с. 22. Cassese A. International Law. – N.Y.: Oxford University Press, 2001. – xviii, 469 p. 23. Corbett P.E. Social basis of a Law of Nations // RDC. – 1954-I. – Vol. 85. – P. 467-544. 24. Friedman W. General Course in Public International Law // RDC. – 1969-II. – Vol.127. – P. 39-246. 25. Heilborn P. Subjekte des Völkerrechts // Wörterbuch des Völkerrechts und der Diplomatie begonnen J.Hatschek und K.Strupp. B.II. – Berlin, Leipzig, 1925. – P. 684 - 686. 26. Jellinek G. System der subjektiven öffentlichen Rechte. – Freiburg: Akademische verlagsbuchhandlung von J.C.B. Mohr, 1892. – xiv, 348 p. 27. Portmann R. Legal Personality in International Law. – Cambridge University Press, 2010. – xxiv, 333 p.

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

МЕЖДУНАРОДНАЯ ПРАВОСУБЪЕКТНОСТЬ ЧЕЛОВЕКА В ПРАКТИКЕ НЮРНБЕРГСКОГО ТРИБУНАЛА

Тарасов О.В.

Статья посвящена персонологическому обоснованию международной правосубъектности человека на примере деятельности Международного военного трибунала, заседавшего в Нюрнберге. Показано, что в выступлениях Главных обвинителей и Приговоре трибунала четко прослеживается признание физического лица субъектом международного права.

Ключевые слова: правовое лицо, персонативная правовая форма, международная правосубъектность, международно-правовая персонология, человек как субъект международного права.

INTERNATIONAL LEGAL PERSONALITY OF HUMAN IN PRACTICE OF NURMBERG TRIBUNAL

Tarasov O.V.

The article is devoted to personological rational of International legal personality of human being on the example of the activity of International Military Tribunal which met at Nuremberg. It is shown that in the speeches of the Chief Prosecutor and Judgment of the Tribunal can clearly be seen the recognition of individual (human) as a subject of International law.

Key words: legal person, «personative» legal form, international legal personality, international legal personology, human as subject of International Law.

Надійшла до редакції 17.03.2011 р.

УДК 341. 231: 340. 15

О.М. Сіваш, канд. юрид. наук
Національний університет
«Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого», м. Харків

ПИТАННЯ СУВЕРЕНІТЕТУ В АКТАХ ВЕЛИКОЇ ФРАНЦУЗЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ І СВЯЩЕННОГО СОЮЗУ

Правова категорія «державний суверенітет» з часів появи й до сьогодення не втрачає своєї актуальності. Оскільки суверенітет є фундаментальним поняттям міжнародного права, на-

вколо нього постійно ведеться наукова полеміка. Сучасні його дослідження представлені в роботах І.В. Ігнатенка, С.В. Черніченка, М.І. Грачова, О.О. Моїсєєва та ін. В умовах постійно